https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en
Journal of Historical Researches
E-ISSN: 2476-3306
Document Type: Research Paper
Vol. 17, Issue 3, No.67, 2025
Received: 31/08/2025 Accepted: 22/10/2025

Lotf Ali Khan Mo'addel Shirazi's Approach toward Nationalization of the Iranian Oil Industry from the Sixteenth Term of Parliament to the 1953 Iranian Coup d'Etat

Sohrab Agha'ee
Ph.D. candidate of History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Shiraz, Shiraz, Iran
Sohrabaghaee1299@gmail.com

Mohammad Ali Ranjbar *
Associate professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Shiraz, Shiraz, Iran
ranjbar@shirazu.ac.ir

Abstract
Lotf Ali Khan Mo'addel (1277-1336) was a prominent political, cultural, and social activist from Shiraz. He served as a deputy for Jahrom and Shiraz in the National Consultative Assembly during various terms. His participation in the 16th National Consultative Assembly is regarded as his most influential period of representation. During this time, through the efforts of representatives from the National Front led by Mohammad Mosaddegh (Vatan Fraction), Iran's oil industry was nationalized. This research investigated Mo'addel's position concerning the nationalization of oil and aimed to answer two key questions using both national and local resources. First, what was Mo'addel's stance on the nationalization of oil within the National Consultative Assembly? Second, what was the political orientation of Mo'addel's activities following the conclusion of the 16th term of the National Consultative Assembly? The findings revealed that during the 16th National Consultative Assembly, he was a steadfast supporter of oil nationalization and actively backed Mosaddegh. Mo'addel's political activities continued beyond the conclusion of the assembly, demonstrating a clear alignment with the National Front. In response to the failed 1953 Coup d'État, he condemned the royal court, characterizing the coup as both reckless and irrational. Following the 1953 Coup d'État, Mo'addel was arrested, marking the end of his political career.

Keywords*:* Lotf Ali Mo'addel, Mosaddegh, National Front, Shiraz.

Introduction
This essay aimed to explore Lotf Ali Khan Mo'addel's activities in the 16th National Consultative Assembly, particularly concerning the nationalization of oil. The first section of the article examines Mo'addel's stance on oil nationalization and his relationship with the National Front during this assembly. The second section investigates Mo'addel's activities following the conclusion of the 16th National Consultative Assembly and his continued relationship with the National Front. This phase of Mo'addel's political life primarily spent in Shiraz

* Corresponding author

2476-3306 © University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

10.22108/jhr.2025.146419.2838

extended until his death in 1336. Throughout this period, his activism was evident in his speeches at meetings of Mosaddegh's supporters and in discussions surrounding the nationalization of oil, highlighting his dedication to addressing the oil crisis.

Materials & Methods

This research employed a descriptive-analytical approach by utilizing both local and national sources to illuminate the political activities of one of the representatives of Shiraz and his stance on a pivotal event in Iranian history: nationalization of the oil industry. At the local level, the primary sources included publications from Shiraz, with *Pars* Newspaper being the most prominent, while various other local publications had been consulted to a lesser extent. At the national level, the key source was the official newspaper of Shahshahi Country, which documented the proceedings of the 16th Parliament. Additionally, relevant books on the nationalization of oil and the National Front were reviewed, with the most recent work on this topic being *Khab-e Ashofte-ye Naft* by Mohammad Ali Mowahhed.

Research Findings

The research findings revealed that Lotf Ali Khan Mo'addel was a passionate advocate for oil nationalization during the 16th National Consultative Assembly. He was among the representatives, who actively worked to realize Mosaddegh's patriotic vision and consistently defended the National Front in his speeches before parliamentary decrees and negotiations. His approach involved persuading opposition representatives to cooperate with Mosaddegh outside the parliament by organizing private meetings with them. These efforts proved effective as several opposition representatives ultimately withdrew their resistance to Mosaddegh, demonstrating Mo'addel's influence and dedication to the cause of nationalization. Following the conclusion of the 16th Parliament, Mo'addel continued to champion the objectives of the National Front and defend Mosaddegh. As the head of Fars Journalists Association and a member of Falahati Union, he played a crucial role in advocating for the rights of Iranians. His speeches and writings during this period became a rallying point for supporters of the nationalization movement, helping to uphold the ideals of the National Front.

Discussion of Results & Conclusion

In the 16th National Consultative Assembly, Mo'addel was part of the majority faction in parliament; yet, he remained a steadfast advocate for the nationalization of oil. Initially, he sought to ease the tense atmosphere within the assembly and mitigate the hostility between the National Front and Razm Ara Faction. A close analysis of parliamentary debates and Mo'addel's speeches demonstrated his gradual transition from a mediator to a strong supporter of the National Front and the nationalization initiative. This evolution reflected the shifting dynamics of Iranian politics at the time, where aligning with the National Front increasingly came to be viewed as a patriotic duty.

After the conclusion of the 16th Parliament, Mo'addel continued to be active in Shiraz, where he was nominated by Fars Journalists Association for the elections to the 17th Parliament. His campaign efforts included engaging with constituents, hosting meetings, and leveraging his roles within Fars Journalists Association and Falahati Union to openly support Mosaddegh and the National Front. His candidacy was further strengthened by the endorsement of influential figures in Shiraz, underscoring his status as a respected political leader.

Mo'addel's close ties to the National Front were particularly evident when he invited Hossein Fatemi, one of Mosaddegh's principal supporters in the nationalization movement, to Shiraz. This invitation highlighted Mo'addel's commitment to fostering unity among supporters of nationalization and his determination to bolster the movement against foreign interference in Iran's oil industry. However, the political landscape grew increasingly treacherous for Mo'addel in the wake of the coup attempts against Mosaddegh.

The events surrounding the Mordad 25th coup had a profound impact on Mo'addel's political life. His condemnation of the coup and the subsequent actions of the royal court led to severe repercussions. Following the coup, he was arrested, marking a pivotal turning point in his political career. This arrest effectively curtailed his influence and participation in Iranian politics, reflecting a broader trend of repression faced by many who opposed the monarchy during this tumultuous period.

In the aftermath of the coup, Mo'addel's political presence was significantly diminished, leading to what could be viewed as the end of his political career. His arrest not only signified the collapse of his political aspirations, but also underscored the broader struggle faced by activists striving to promote national sovereignty and social justice in Iran. Despite the challenges and ultimate suppression he encountered, Mo'addel's contributions to the nationalization movement and his unwavering support for Mosaddegh established him as a key figure in the history of Iran's political landscape.

Mo'addel's legacy endured as a powerful symbol of resistance against foreign domination and as a champion for the rights of his fellow citizens. His advocacy for oil nationalization marked a pivotal moment in Iranian history, highlighting the complexities of political activism during a time of significant upheaval. The nationalization of oil not only represented a crucial step toward reclaiming national resources, but also served as a rallying point for a broader movement advocating for social and political reforms in Iran.

In conclusion, Lotf Ali Khan Mo'addel's life and work encapsulated the struggles and aspirations of a nation striving to assert its independence and sovereignty. His role as a representative from Shiraz and his steadfast support for oil nationalization reflected the spirit of an era defined by the quest for national identity and justice. Despite the adversities he faced, Mo'addel's dedication to the ideals of the National Front and his efforts to promote social justice continued to resonate in contemporary discussions surrounding Iranian politics and identity. His story served as a reminder of the potential for individuals to affect a significant change and underscored the enduring importance of political activism in the pursuit of justice and equality.

پژوهش‌های تاریخی
سال هفدهم، شماره سوم (پیاپی ۶۷)، ۱۴۰۴، ص ۵۹-۴۳
تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۶/۹ ، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۷/۳۰

مقاله پژوهشی

رویکرد لطفعلی خان معدل شیرازی در قبال ملی شدن نفت، از مجلس شانزدهم تا کودتای ۲۸مرداد

سهراب آقایی، دانشجوی دکتری 'گروه آموزشی تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران
sohrabaghaee1299@gmail.com
محمدعلی رنجبر*، دانشیار گروه آموزشی تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران
ranjbar@shirazu.ac.ir

چکیده

لطفعلی خان معدل شیرازی (۱۲۷۷-۱۳۳۶) معروف به معدل السلطنه از فعالان سیاسی و فرهنگی شیراز بود. او در دوره‌های نهم تا سیزدهم نمایندهٔ جهرم در مجلس شورای ملی بود و در دورهٔ چهاردهم نمایندگی شیراز را عهده‌دار بود. در دورهٔ شانزدهم (۱۳۲۸-۱۳۳۰) به‌عنوان نمایندهٔ اول شیراز با به دست آوردن بیشترین رأی، به‌عنوان جوان‌ترین نماینده به مجلس راه یافت، بدون تردید بزرگ‌ترین و مهم‌ترین اقدام مجلس شانزدهم، ملی شدن نفت بود. محور این پژوهش ارزیابی و تحلیل نقش معدل در مجلس شانزدهم در قبال ملی شدن نفت و موضع وی دربارهٔ جبههٔ ملی و ملی شدن نفت پس‌از پایان مجلس شانزدهم تا کودتای ۲۸مرداد است. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی با بهره‌گیری از منابع محلی و ملی درصدد پاسخ به پرسش‌های زیر است: نخست اینکه، معدل چه موضعی دربارهٔ ملی شدن نفت در مجلس داشت؟ دوم اینکه، فعالیت‌های معدل در صحنهٔ سیاسی پس‌از پایان مجلس شانزدهم بر چه مداری قرار داشت؟ یافته‌ها حکایت از آن دارد که معدل در مجلس شانزدهم از حامیان ملی شدن نفت بود و در حمایت از مصدق فعالیت داشت. فعالیت سیاسی معدل پس‌از پایان مجلس شانزدهم ادامه یافت و گرایش‌های آشکاری در همدلی با مصدق و جبههٔ ملی نشان داد. در اعتراض به کودتای نافرجام ۲۵مرداد به شماتت دربار پرداخت و این کودتا را عملی مجنونانه و بوالهوسانه نامید. پس‌از کودتای ۲۸مرداد معدل بازداشت و این واقعه به پایان حیات سیاسی او منجر شد.

واژه‌های کلیدی: معدل شیرازی، مصدق، جبههٔ ملی، شیراز.

* نویسندهٔ مسئول

2476-3306 © University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

10.22108/jhr.2025.146419.2838

مقدمه

لطفعلی خان معدل شیرازی ملقب به معدل السلطنه فرزند اسعد الملک شیرازی و زینت السلطنه در ۱۲۷۷ در محلهٔ سنگ‌سیاه شیراز متولد شد، سپس به تهران رفت و تحصیلاتش را در مدرسهٔ آلیانس و سن‌لویی به پایان برد. مدتی کفیل شهرداری و سپس در ۱۳۱۰ شهردار شیراز شد. او در دوره‌های نهم تا سیزدهم به نمایندگی از مردم جهرم در مجلس شورای ملی حضور داشت و در دورهٔ چهاردهم و شانزدهم نمایندهٔ شیراز بود. معدل در کابینه هژیر معاونت نخست‌وزیری را بر عهده داشت و پس‌از استعفای هژیر، انجمن ادبی شب‌های شیراز را ایجاد کرد (رکن‌زاده، ۱۳۴۰، ج. ۴۸۸/۴) او به‌اتفاق گروهی از فعالان سیاسی شیراز ازجمله بهاءالدین پازارگاد، ضمن تأسیس جمعیت فارس، پیگیر امور فارس و شیراز بودند (روزنامهٔ خورشید ایران، ۱۳۳۲، ش. ۴/۷۳). او مدتی سردبیر *تهران‌مصور* بود، همچنین به نمایندگی از مردم شیراز در مجلس مؤسسان دوم که در ۱۳۲۸ پس‌از سوءقصد به محمدرضا پهلوی تشکیل شد حضور داشت. معدل در سحرگاه ۸اسفند۱۳۳۶ براثر سکتهٔ قلبی در تهران درگذشت و طبق وصیتش در عتبات عالیات به خاک سپرده شد (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۶، ش. ۲/۲۰۷۶؛ رکن‌زاده، ۱۳۴۰، ج. ۴۸۸/۴). هدف پژوهش این است که با شیوهٔ توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع مختلف، فعالیت معدل به‌عنوان نمایندهٔ شیراز در مجلس شورای ملی، موضع وی در قبال ملی شدن نفت و فعالیت وی پس‌از مجلس شانزدهم تا کودتای ۲۸مرداد بررسی شود.

پیشینهٔ پژوهش

پژوهش‌ها در موضوع نمایندگان شیراز در مجلس شورای ملی اندک است و دربارهٔ معدل السلطنه هیچ‌گونه اثر مستقلی وجود ندارد. اتحادیه (۱۳۹۵) در بررسی فعالیت مجلس سیزدهم به‌صورت کلی و گذرا به موضع‌گیری معدل در قبال دولت سهیلی و موضع‌گیری او دربارهٔ ارتش و بودجه وزارت جنگ اشاره کرده است. مرادی خلج (۱۳۹۶) ضمن بررسی حوادث و رویدادهای شیراز در دوران ملی شدن نفت، افراد، گروه‌ها و احزاب سیاسی و موضع آن‌ها در قبال مصدق و ملی شدن نفت را واکاوی کرده و به‌صورت کوتاه نیز در آن به معدل اشاره شده است؛ ولی فقط به منابع مخالف معدل استناد و از پرداختن به فعالیت معدل در مجلس شانزدهم و رابطهٔ او با جبههٔ ملی و توجه به منابع بی‌طرف و هم‌سو با وی خودداری کرده است؛ ازاین‌رو مقالهٔ پیشِ رو در نوع خود، پژوهشی نوآورانه است که در آن به‌طور کامل به فعالیت یکی از نمایندگان شیراز در مجلس شانزدهم و موضع وی دربارهٔ ملی شدن نفت با استفاده از منابع مختلف پرداخته است.

انتخابات مجلس شانزدهم در شیراز

انتخابات مجلس شانزدهم در ۱۳۲۸ برگزار شد، رأی‌گیری در هر حوزه، در تاریخی که انجمن نظارت تعیین می‌کرد انجام می‌شد. هیئت نظارت از نمایندگان طبقات شش‌گانه تشکیل می‌شد. انتخابات از مهرماه شروع شد و در برخی حوزه‌ها تا آبان‌ماه ادامه یافت. هیئت نظارت بر انتخابات مجلس شانزدهم در شیراز، آقا میرزا ابوالفضل محلاتی را به ریاست انتخاب کرد و فتاح پرهام نایب‌رئیس شد و محمود دهقان، حسن آزاد معدلی، ابوالقاسم برهان و فانی به منشی‌گری انتخاب شدند (روزنامهٔ پارس، ۱۳۲۸، ش. ۲/۹۰۵). انتخابات از ۲۴ الی ۲۸مهر ادامه داشت و تبلیغات نامزدها در طول روزهای رأی‌گیری مجاز بود. رأی‌دهندگان از ۸ تا ۱۲ و از ۳ تا ۷ عصر

می‌توانستند در رأی‌گیری شرکت کنند. ازجمله مسائلی که در شیراز انتخابات را تحت‌تأثیر قرار داد ترکیب هیئت نظارت بود. ترکیب هیئت نظارت به این دلیل به آن اعتراض شد که برخی از اعضای آن در شهرستان‌ها نامزد نمایندگی مجلس بودند. فتاح پرهام عضو هیئت نظارت بود و در فسا نامزد نمایندگی مجلس بود (روزنامهٔ پارس، ۱۳۲۸، ش. ۲/۹۱۵). برخی نامزدها تجمع‌های اعتراضی را فرصتی برای تبلیغ قرار می‌دادند. در اعتراض به هیئت نظارت تجمعی برگزار شد، معدل برای معترضان سخنرانی کرد و تحت‌تأثیر سخنان وی اعتراض خاتمه یافت (استخر، ۱۳۲۸، ش. ۱/۱۲۷۸).

با شمارش آرا، معدل با ۳۷۶۲۶ رأی به‌عنوان نماینده اول شیراز و جوان‌ترین نماینده انتخاب شد (روزنامهٔ پارس، ۱۳۲۸، ش. ۲/۹۱۹). دیگر نمایندگان شیراز در این دوره عبارت بودند از: علی محمد دهقان، سید ابوالحسن رضوی، مهدی صدرزاده، و رضا حکمت ملقب به سردار فاخر که چند دوره ریاست مجلس را بر عهده داشت و در مجلس شانزدهم هم به ریاست رسید. هیئت نظارت بر انتخابات شیراز پس‌از پایان مهلت اعتراض‌ها و قبول نمایندگی توسط سردار فاخر، پایان انتخابات را اعلام کرد (استخر، ۱۳۲۸، ش. ۲/۱۲۸۶).

حمایت روزنامهٔ *پارس* نقش شایانی در ورود معدل به مجلس داشت، معدل به‌دلیل تبحر بسیاری که در سخنوری داشت توانست نظر مساعد مردم را به خود جلب کند. او با سخنرانی‌های خود تأثیر فراوانی در جلب افکار عمومی رأی‌دهندگان به نفع خود داشت (روزنامهٔ پارس، ۱۳۲۸، ش. ۲/۹۱۳). معدل در حل مسائل و مشکلات قشر آسیب‌پذیر فعال بود و اقشار مختلف برای رسیدگی به مشکلات اقتصادی به او مراجعه می‌کردند و در منزل خود، پذیرای آن‌ها بود (روزنامهٔ پارس، ۱۳۲۳، ش. ۳/۲۷۵؛ ۱۳۲۹، ش. ۳/۱۰۱۱). برگزاری جشن‌های مذهبی به‌ویژه جشن ولادت حضرت علی(ع) و برگزاری عزاداری محرم که یا خودِ معدل شیرازی یا حسن آزاد معدلی به نمایندگی از او برگزار می‌کرد، در محبوبیت معدل بسیار مؤثر بود (روزنامهٔ پارس، ۱۳۲۳، ش. ۳/۲۸۰؛ ۱۳۲۵، ش. ۳/۴۷۰)، همچنین کمک‌های مالی وی به ساخت کتابخانهٔ ملی شیراز (دستغیب فعلی) که به‌طور ویژه‌ای در روزنامه‌های شیراز منعکس می‌شد در راهیابی او به مجلس شانزدهم تأثیر فراوانی داشت (روزنامهٔ دستاویز، ۱۳۲۵، ش. ۳/۶).

مجلس شانزدهم

مجلس شانزدهم در ۲۹بهمن۱۳۲۸ به‌طور رسمی کار خود را آغاز کرد (شجیعی، ۱۳۴۴، ص. ۱۶۵). ترکیب نمایندگان ازنظر خاستگاه اجتماعی با مجالس پیشین تفاوت چندانی نداشت و بیشتر نمایندگان از طبقات مرفه جامعه بودند. از مجموع ۱۳۱ نماینده، ۸۵درصد نمایندگان را زمین‌داران، تجار و ثروتمندان یا کارمندان عالی‌رتبه دولت تشکیل می‌دادند (شجیعی، ۱۳۴۴، ص. ۱۷۳). نمایندگان مجلس شانزدهم به ۴ گروه تقسیم می‌شدند: ۱. اقلیت جبههٔ ملی به رهبری مصدق؛ ۲. فراکسیون طرفدار انگلیس متشکل از اعیان محافظه‌کار جنوب؛ ۳. حدود ۴۰ نماینده برجستهٔ مستقل مانند ابوالقاسم امینی، خسرو قشقایی، ناصر ذوالفقاری؛ ۴. اکثریت قریب‌به‌اتفاق نمایندگان سلطنت‌طلب. باوجود اینکه انتظار می‌رفت انتخابات مجلس شانزدهم آزادانه‌تر از دوره‌های پیش برگزار شود و نشریات ملی و محلی بر این نکته تأکید داشتند؛ ولی انتظارات برآورده نشد و ازسوی احزاب و گروه‌های سیاسی اعتراض‌هایی به برگزاری انتخابات صورت گرفت. این اعتراض‌ها در تهران

منجر به ابطال انتخابات و رأی‌گیری مجدد شد و مصدق، حائری‌زاده، مکی، نریمان و شایگان از جبههٔ ملی به مجلس راه یافتند (آبراهامیان، ۱۳۸۴، ص. ۳۲۱) و با نام فراکسیون وطن به فعالیت پرداختند (موحد، ۱۳۹۵، ج. ۵۶۵/۲).

معدل و جبههٔ ملی

در جلسهٔ سوم مجلس، هیئت‌رئیسه انتخاب شد و سردار فاخر که در انتخابات شیراز پس‌از معدل نمایندهٔ دوم شیراز بود به ریاست مجلس رسید (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۲۸، ش. ۲/۱۴۷۰). معدل باوجود اینکه به‌عنوان نمایندهٔ اول شیراز انتخاب شده بود با ۴ ماه تأخیر، سه‌شنبه ۲۴تیر راهی تهران شد. او از جلسهٔ چهل و هشتم در جلسات شرکت کرد. معدل دلیل غیبت خود را اقامت در شیراز و ارتباط بیشتر با موکلان خود و اطلاع بیشتر از کمبودها و اوضاع شهر عنوان کرد. او در زمان حضور در شیراز برای بهبود کارها فعال بود و درزمینهٔ مبارزه با آفت سن و ملخ و انتقال آب «شش پیر» از اردکان (سپیدان) به شیراز با مسئولان همکاری می‌کرد، او همچنین درزمینهٔ مبارزه با مالاریا، تأمین آب کشاورزی، راه‌سازی، تأمین نان و بهبود کیفیت آن تلاش می‌کرد (روزنامهٔ پارس، ۱۳۲۹، ش. ۳/۱۰۲۲). تأخیر در حضور در مجلس ازطرف معدل در دوره‌های پیشین مجلس نیز سابقه داشت؛ وی در مجلس چهاردهم نیز با تأخیر بسیاری به تهران عزیمت کرد و این موضوع با انتقاد گروه‌های سیاسی مواجه شد، جمعیت آزادگان شیراز معدل را تعزیه‌گردان وکلای تحمیلی دانست و به غیبت یازده‌ماههٔ وی در مجلس انتقاد کرد (روزنامهٔ اقیانوس، ۱۳۲۳، ش. ۳/۳۳). معدل از دورهٔ نهم تا سیزدهم، نمایندگی مردم جهرم را بر عهده داشت. او تمایل فراوانی داشت از حوزهٔ نمایندگی شیراز که زادگاهش بود به مجلس وارد شود؛ بنابراین تلاش می‌کرد تا ازطریق ارتباط بیشتر با مردم و رسیدگی به مشکلات آن‌ها زمینه را برای انتخاب خود از حوزهٔ شیراز فراهم کند. در دورهٔ چهاردهم به نمایندگی از شیراز به مجلس راه یافت؛ ولی در دورهٔ پانزدهم در مجلس حضور نداشت و در این مدت بر فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی خود افزود و در انتخابات مجلس شانزدهم به نمایندگی از شیراز به مجلس راه یافت. علاقه‌مندی معدل به انجام فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی در زادگاهش، شیراز، دلیل اصلی غیبت او در جلسات ابتدایی مجلس شانزدهم بود.

نخستین گرایش‌های معدل به جبههٔ ملی در هنگام بازداشت حسین فاطمی آشکار شد. بازداشت فاطمی در پی مخالفت شدید با رزم‌آرا صورت گرفت. فاطمی طبعی تند و قلمی صریح داشت و دولت را فاسد و رشوه‌خوار می‌دانست. پس‌از دیدار بدون نتیجهٔ فاطمی و رزم‌آرا، حملات فاطمی ادامه یافت تا اینکه فاطمی بازداشت و *باختر امروز* توقیف شد (ناظم، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۸). مصدق در نطق پیش‌از دستور به رزم‌آرا حمله کرد و در اعتراض به بازداشت حسین فاطمی گفت: «ای خاک بر سر این دولت که با مدیر روزنامه این طور رفتار می‌کند. به این دولت هر ناسزا و هر فحش و هرچه در این مجلس بگویند کم است». مصدق بقیهٔ وقت خود را در اختیار معدل قرار داد. معدل نیز بازداشت فاطمی را «کار زشت و بدی» قلمداد کرد. معدل، باوجود دفاع از فاطمی درصدد تبرئهٔ دولت رزم‌آرا نیز برآمد و بازداشت فاطمی را بدون اجازه دولت دانست که بقایی نمایندهٔ فراکسیون جبههٔ ملی این گفتهٔ معدل را نپذیرفت. معدل در ادامهٔ نطق خود، جبههٔ ملی را به رعایت اعتدال سفارش کرد و خاطرنشان کرد که عصبانیت آن‌ها و بر زبان

آوردن کلمات زننده فرصت اعتراض و انتقاد را از نمایندگان سلب می‌کند. وی اظهار داشت که نمایندگان اکثریت و اقلیت در این مقطع حساس باید جبهۀ واحدی را تشکیل دهند، تا بهتر بتوانند حقوق خود را حفظ کنند. او از دولت نیز خواست که به تمام ارکان حکومت ملی احترام بگذارد و توجه بیشتری به روزنامه‌نگاری داشته باشد (روزنامۀ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۲۹، ش. ۳/۱۷۰۶). معدل موضع میانه‌ای اتخاذ کرد و در عین اینکه از فاطمی و جبهۀ ملی طرفداری می‌کرد، در همان حال جانب احتیاط را نگاه می‌داشت و ضمن انتقاد از اقدام دولت رزم‌آرا در بازداشت فاطمی، نمایندگان جبهۀ ملی را به رعایت اعتدال دعوت می‌کرد، معدل از این طریق می‌خواست جو متشنج توأم با سوءظن بین جبهۀ ملی و رزم‌آرا را آرام کند.

معدل در جلسۀ نود و هفتم در پنجم دی‌ماه موضوع مطبوعات را در نطق پیش‌از دستور خود مطرح کرد و قانون مطبوعات مجلس پانزدهم را مغایر کار مطبوعاتی و محدودکنندۀ مطبوعات دانست و خواهان لغو این قانون توسط مجلس شانزدهم شد (روزنامۀ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۲۹، ش. ۴/۱۷۱۰). مطابق مصوبۀ مجلس پانزدهم که سوءقصد به شاه سبب تعجیل در تصویب آن شد (عظیمی، ۱۳۷۲، ص. ۲۷۴)، نشریات در صورت اهانت به پادشاه و خانوادۀ سلطنتی و اهانت به اسلام بی‌درنگ توقیف می‌شدند. هتک حرمت خانوادۀ سلطنتی از شمول جرائم مطبوعاتی خارج و تأکید شد دادگاه خارج از نوبت به این اتهام رسیدگی کند و تا زمان صدور رأی دادگاه، نشریه در توقیف بماند. براساس بند «ج» این قانون، اشخاصی که نشریۀ آنها توقیف می‌شد، مادام که تکلیف آنها مشخص نشده بود، حق انتشار نشریۀ دیگری نداشتند (روزنامۀ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۲۷، ش. ۴/۱۱۸۴). معدل این قانون را غل‌وزنجیری بر پای جراید می‌دانست و بر الغای آن پافشاری می‌کرد. نامبرده اعتقاد داشت افرادی که براساس این قانون به آنها ظلم و ستم شده است باید از آنها اعاده حیثیت شود و تمام آثار قانون قبلی باید از بین برود (روزنامۀ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۲۹، ش. ۸/۱۷۲۰).

معدل پیشنهاد کرد ارباب جراید علاوه‌بر سواد باید ازنظر اخلاقی تأیید شوند و صلاحیت اخلاقی آنها نیز باید توسط شورای عالی فرهنگ تأیید شود؛ ولی اعضای این شورا نباید منصوب وزیر فرهنگ باشند (روزنامۀ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۲۹، ش. ۶/۱۷۲۱). پیگیری‌های معدل و جبهۀ ملی سبب شد رزم‌آرا تمامی قوانین مطبوعاتی به‌جز قانون اولیه ۱۳۲۶ق را لغو کند (عظیمی، ۱۳۷۲، ص. ۳۱۶). پیگیری لغو قانون مطبوعات توسط معدل را می‌توان همراهی او با جبهۀ ملی قلمداد کرد، جبهۀ ملی و مصدق به آزادی بیان معتقد بودند و دورۀ نخست‌وزیری مصدق یکی از ادوار درخشان آزادی مطبوعات در ایران است. معدل نیز چندی سردبیر *تهران‌مصور* بود و با محمد مسعود مدیرمسئول مرد *امروز* سابقۀ همکاری داشت و با توجه به سابقۀ کار مطبوعاتی مسائل مطبوعات را پیگیری می‌کرد، هرچند همکاری معدل با مسعود، مشکلاتی برای او ایجاد کرد.

عبدالقدیر آزاد، معدل را به مشارکت در قتل محمد مسعود (۱۲۸۰-۱۳۲۶) سردبیر *مرد امروز* متهم کرد. معدل اختلافات مالی با محمد مسعود را کتمان نکرد؛ ولی او را بهترین دوست خود نامید و اظهار داشت که هیچ‌گونه نقشی در این رویداد نداشته است (روزنامۀ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۵/۱۸۷۰). کشمکش میان آزاد و معدل بر سر قتل مسعود در جلسات بعدی نیز ادامه یافت و در جلسۀ

انتخاب امیر علائی به وزارت کشور به جدال لفظی شدید میان آن‌ها منجر شد (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۷/۱۸۸۹).

سبک روزنامه‌نگاری محمد مسعود، دشمنی گروه‌های مختلف را با وی برانگیخته بود. او ضمن اختلافات شدید با روزنامهٔ *اطلاعات*، با قوام السلطنه ناسازگاری داشت و با ثروتمندان نیز مخالف بود و در مخالفت با حزب توده مقالات بسیاری علیه نهضت جهانی طبقهٔ کارگر منتشر می‌کرد. آزاد در این زمان از مخالفان مصدق بود، ازآنجاکه معدل به‌نفع جبههٔ ملی فعالیت می‌کرد، مورد هجمهٔ عبدالقدیر آزاد قرار گرفت. افراد و گروه‌های مختلف قتل محمد مسعود را بهانه‌ای برای بی‌اعتبار کردن رقبای خود قرار می‌دادند و یکدیگر را به قتل محمد مسعود متهم می‌کردند. در سال ۱۳۳۵ خسرو روزبه از اعضای حزب توده به قتل مسعود اعتراف کرد (شیفته، ۱۳۶۳، ص. ۳۹۵). کیانوری دبیر کل حزب توده نیز مشارکت روزبه در قتل مسعود را تائید کرد. براساس خاطرات کیانوری، خسرو روزبه گروهی تروریستی تشکیل داده بود. این گروه تصمیم می‌گیرد افرادی را ترور کند و آن را به گردن دربار بیندازد. ترور محمد مسعود سردبیر نشریه *مرد امروز* نخستین اقدام آن‌ها بود (کیانوری، ۱۳۷۱، ص. ۱۵۰). با توجه به اطلاعات منابع مختلف و اعتراف خسرو روزبه و تأیید کیانوری، دست داشتن معدل در قتل محمد مسعود ادعایی بی‌اساس بود.

معدل و ملی شدن نفت

مجلس شورای ملی در ۳۰مهر۱۳۲۶ موافقت‌نامه قوام-سادچیکف در باب ایجاد شرکت مختلط نفت ایران و شوروی را رد و استیفای حقوق ملت دربارهٔ نفت جنوب را به دولت محول کرد و با این اقدام قرارداد ۱۳۱۲/۱۹۳۳ را خلاف مصالح کشور اعلام و دولت را موظف کرد درصدد اصلاح آن برآید. تجدیدنظر در قرارداد ۱۳۱۲/۱۹۳۳ به‌صورت قرارداد الحاقی گس-گلشاییان مطرح شد (ناظم، ۱۳۸۷، ص. ۱۱۸). قرارداد الحاقی در آخرین روزهای مجلس پانزدهم ارائه شد. دولت در نظر داشت مجلس را غافلگیر کند تا در فرصت کمی که از عمر مجلس پانزدهم باقی مانده بود این قرارداد تصویب شود (فاتح، ۱۳۵۸، ص. ۳۹۶). مجلس شانزدهم مذاکره پیرامون قرارداد الحاقی را پی گرفت. در جلسهٔ هفتاد و سوم، ۲۷مهر۱۳۲۹ در پی موافقت رزم‌آرا با قرارداد گس-گلشاییان، طرح استیضاح رزم‌آرا مطرح شد. مصدق اظهار داشت ازآنجاکه رزم‌آرا با قرارداد گس‌گلشاییان موافق است و این قرارداد حقوق ملت ایران را پایمال می‌کند؛ بنابراین رزم‌آرا باید استیضاح شود. صالح، حائری‌زاده، مصدق و مکی از اقلیت جبههٔ ملی، علیه رزم‌آرا سخنرانی کردند. معدل به‌اتفاق رفیع و نبوی پیشنهاد کرد که استیضاح به‌صورت رأی ساکت گرفته شود. معدل، رفیع و نبوی‌زاده بر این باور بودند که دولت باید دربارهٔ قرارداد مذاکره کند و نتیجه را به کمیسیون نفت گزارش دهد. در ادامه، دربارهٔ سکوت رأی‌گیری شد و به‌صورت نشست‌وبرخاست اکثریت نمایندگان قیام کردند و رأی سکوت تصویب شد (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۲۹، ش. ۱۴/۱۶۵۹). معدل در جریان استیضاح دوم دولت رزم‌آرا که نمایندگان جبههٔ ملی آن را مطرح کردند، به دولت رأی اعتماد داد (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۲۹، ش. ۸/۱۷۳۶). دربار، رزم‌آرا، آمریکا و انگلیس موجودیت مجلس را تهدید می‌کردند و احتمال انحلال مجلس شدت گرفت. معدل برای حفظ مجلس و جلوگیری از انحلال آن، در تلاش بود اقدام‌های تند مجلس و نمایندگان جبههٔ ملی را تعدیل

کند. عظیمی در این باره چنین می‌نویسد: «مجلس که موجودیت خود را در خطر می‌دید به بسیاری از تقاضاهای استیضاح دولت رأی سکوت می‌داد و حتی در بعضی موارد به دولت رأی آشتی‌جویانه اعتماد می‌داد» (عظیمی، ۱۳۷۲، ص. ۳۲۱).

رزم‌آرا با موافقت انگلیس، آمریکا و رضایت نسبی دربار برای تصویب قرارداد الحاقی، به نخست‌وزیری رسید، اما کاری از پیش نبرد و در ۱۶اسفند فدائیان اسلام او را ترور کرد. معدل، واکنشی به قتل رزم‌آرا نشان نداد. او در نخستین نشست مجلس که پس‌از قتل رزم‌آرا، ۱۷اسفند، برگزار شد و مجلس به‌شدت تحت‌تأثیر این واقعه بود شرکت نکرد (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی، ۱۳۲۹، ش. ۱/۱۷۷۱). در جلسهٔ بعدی از کنار قتل رزم‌آرا به‌راحتی گذشت و در نطق خود دربارهٔ هجوم ملخ به جنوب ایران صحبت کرد (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی، ۱۳۲۹، ش. ۲/۱۷۷۳). مخالفان این سخنان را نشانه بی‌توجهی معدل به امور مهم و اساسی کشور می‌دانستند و معتقد بودند معدل به‌جای پرداختن به مسائل کلان از هجوم ملخ صحبت می‌کند؛ ولی نمی‌توان این مسائل را بی‌اهمیت دانست؛ زیرا هجوم ملخ به مزارع فارس خسارات فراوانی به کشاورزان وارد ساخته بود و پیگیری این امور از طرف معدل را می‌توان نشانهٔ توجه او به حوزه انتخابیه خود دانست. بیشتر روزنامه‌های چپ این انتقادها را مطرح می‌کردند، که خود داعیهٔ دفاع از حقوق طبقات کشاورز و کارگر را داشتند. ایران در بخش کشاورزی از آمریکائی‌ها کمک‌های مشاوره‌ای و مالی دریافت می‌کرد و ناحیهٔ فارس نیز از این کمک‌ها برخوردار می‌شد. مبارزه با آفات و بیماری‌ها در بخش کشاورزی در فارس عمدتاً توسط نمایندگی اصل چهار ترومن اجرا می‌شد و ازآنجاکه معدل خود از مالکان بزرگ شیراز و فارس بود این کارها را پیگیری می‌کرد. اتحادیه فلاحتی فارس که معدل از اعضای اصلی آن بود از کمک‌های مشاوره‌ای آمریکایی‌ها بهره‌مند می‌شد و در جلسات این اتحادیه مشاوران آمریکایی حضور پیدا می‌کردند.

پس‌از قتل رزم‌آرا، حسین علاء برای نخست‌وزیری به مجلس معرفی شد. معدل در نطق پیش‌از دستور جلسهٔ یک‌صد و سی و پنجم به دفاع از علاء پرداخت که سیاست‌مداری محافظه‌کار و معتدل بود (همایون کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص. ۲۱۶). حسین علاء فرزند علاء السلطنه (حاکم تهران در انقلاب مشروطه) مانند پدرش ابتدا وارد وزارت امور خارجه شد و در سمت‌های بسیاری ازجمله وزیرمختاری ایران در آمریکا و اسپانیا ایفای وظیفه کرد. نامبرده در مجلس پنجم از مخالفان انقراض قاجاریه بود. معدل، علاء را فرد پاکدامنی می‌دانست که هیچ‌گاه گرد بدی نگشته است... «رجال بزرگ در ایران زیاد نیستند و نباید آن‌ها را مورد اتهام قرار دهیم و ساحت آن‌ها را آلوده کنیم، اما در عین حال باید حق انتقاد و اعتراض داشته باشیم». او در ادامه در دفاع از مصدق به نقد سخنان آشتیانی نمایندهٔ مجلس پرداخت که به جبههٔ ملی انتقاد کرد بود: «مگر آن روز من و شما بدنبال آنها {جبههٔ ملی} نرفتیم و رأی ندادیم؟ چطور جرأت می‌کنید به مصدق بد بگویید؟ باید رجال خود را عزیز بداریم، که مملکت محتاج به مردان لایق و پاکدامن است» (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۷/۱۷۹۷). دفاع معدل از علاء با توجه به پایگاه طبقاتی معدل، مسئلهٔ دور از انتظاری نبود. علاء همواره مورد احترام زمین‌داران محافظه‌کار ایران بود و معدل نیز در شمار ملاکان و زمین‌داران بزرگ فارس به حساب می‌آمد. علاوه‌بر این، حسین علاء ریاست هیئت‌مدیره بنیاد ایران را بر عهده داشت که توسط محمد نمازی در نیویورک

تشکیل شد و معدل نیز عضو این بنیاد بود[۱] (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۱، ش. ۲/۱۲۸۱).

علاء با جبههٔ ملی روابط دوستانه برقرار کرد و از مجلس رأی اعتماد گرفت (عظیمی، ۱۳۷۲، ص. ۳۳۶). با نخست‌وزیری علاء، کمیسیون نفت که ۵ نفر از اعضای آن از نمایندگان جبههٔ ملی بودند، مأموریت یافت که از ۲۱دی۱۳۲۹ تا دو ماه بعد، گزارشی را به مجلس ارائه دهد. این کمیسیون از ۹بهمن تا ۱۷اسفند۱۳۲۹ دوازده جلسه برگزار کرد و ۱۷اسفند ملی شدن نفت را تصویب کرد (فاتح، ۱۳۵۸، ص. ۴۰۸). در جلسهٔ یک‌صد و بیست و هشتم مجلس که ۲۴اسفند تشکیل شد. مصدق ملی شدن نفت را مطرح کرد و نمایندگان پیشنهاد کمیسیون نفت را تأیید کردند. معدل در شمار نمایندگانی بود که بدین پیشنهاد رأی مثبت داد (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۲۹، ش. ۴/۱۷۸۵).

معدل در جریان تصویب قوانین مربوط به اجرای ملی شدن نفت نیز پیشنهادهایی ارائه می‌کرد. براساس ماده هشت قانون ملی شدن نفت تمامی پیشنهادهای هیئت مختلط (پنج نفر از نمایندگان مجلس و پنج نفر از نمایندگان سنا) که برای تصویب مجلس شورای ملی تهیه می‌شد به کمیسیون نفت ارجاع می‌گردید (فاتح، ۱۳۵۸، ص. ۴۱۰). معدل به‌منظور اصلاح این ماده، پیشنهادی بدین‌صورت ارائه کرد: پیشنهادهای هیئت مختلط پس‌از تصویب مجلس سنا و شورای ملی به‌موقع اجرا گذاشته می‌شود (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۲۷/۱۸۱۰).

انگلیس تمایل داشت پس‌از علاء، سید ضیاءالدین طباطبایی را به نخست‌وزیری برساند. به باور مقام‌های انگلیسی سید ضیاء تنها فردی بود که می‌توانست از حیثیت آن‌ها در موضوع نفت دفاع کند؛ اما اوضاع به‌گونه‌ای پیش رفت که برخلاف نظر انگلیسی‌ها مصدق به نخست‌وزیری رسید (عظیمی، ۱۳۷۲، ص. ۳۴۳). پس‌از استعفای علاء، مصدق به‌طور غیرمنتظره‌ای پیشنهاد نخست‌وزیری را پذیرفت. مصدق دلیل پذیرش نخست‌وزیری را جلوگیری از قدرت‌گیری سید ضیاء دانست. به اعتقاد او در صورت نخست‌وزیری سید ضیاء، ملی شدن نفت به سرانجام نمی‌رسید: «دولت جدید خط بطلان بر روی تمام کارهایی که شده است خواهد کشید» (مصدق، ۱۳۵۹، ص. ۱۲۰). در جلسهٔ ۱۵اردیبهشت ۱۳۳۰ موضوع رأی اعتماد به مصدق مطرح شد. گروهی ۲۱نفره به طرف‌داری از مصدق نامه نوشتند که معدل نیز در شمار آنان بود. از ۱۰۲ نماینده حاضر ۹۹ نفر به مصدق رأی دادند و معدل نیز در شمار موافقان و رأی‌دهندگان به مصدق بود (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۵/۱۷۱۴).

معدل اعتقاد داشت برای موفقیت دولت در مذاکرات نفت باید به‌طور همه‌جانبه به مصدق کمک شود. وی به‌عنوان مخبر کمیسیون دارائی از انتقال ۱۴ میلیون لیره از پشتوانهٔ اسکناس به حساب دولت دفاع کرد (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۷/۱۸۷۸). به‌دلیل تحریم نفت، دولت ایران با بحران اقتصادی مواجه شد و برنامهٔ اقتصاد بدون نفت ازسوی مصدق در پیش گرفته شد. او در این زمینه با دکتر شاخت آلمانی مشورت کرد. باوجود توصیهٔ دکتر شاخت مبنی‌بر چاپ اسکناس برای غلبه بر بحران اقتصادی، مصدق آن را نپذیرفت و به فروش اوراق قرضه اقدام کرد (موحد، ۱۳۹۵، ج. ۵۷۷/۲).

[۱] بنیاد ایران به‌منظور عمران و آبادانی و ایجاد ارتباط علمی و فرهنگی بین ایران و آمریکا تشکیل شد. خاندان نمازی شیراز از اعضای برجستهٔ آن بودند. ازجمله اقدام‌های این بنیاد در شیراز مشارکت و نظارت بر لوله‌کشی آب شیراز، تأسیس دبیرستان و بیمارستان نمازی و تشکیل دانشکده پرستاری در شیراز برای تأمین کادر درمانی بیمارستان نمازی و اعزام پزشک از آمریکا برای ریشه‌کنی مالاریا در شیراز بود.

معدل در لایحهٔ صدور اوراق قرضهٔ ملی در حمایت از دولت سنگ تمام گذاشت. معدل در این باره در مجلس سخنرانی و نمایندگان را به موافقت با آن دعوت کرد و گفت: «ملت از این طریق می‌خواهد پشتیبانی خود را از دولت اعلام کند. نظیر این وقایع در کشور ما کم‌تر دیده شده است. ما می‌توانیم بدین طریق هم ازنظر مالی به دولت کمک کنیم و هم احساسات ملی خود را بروز دهیم» (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۱۰/۱۸۸۴).

معدل علاوه‌بر فعالیت در مجلس، در مطبوعات نیز به حمایت از قرضهٔ ملی پرداخت. او به‌عنوان نایب‌رئیس شورای عالی کشاورزی، در رادیو تهران از کشاورزان و مالکان درخواست کرد که به خرید اوراق قرضهٔ ملی اقدام کنند. نامبرده اظهار داشت: دولت مصدق نخستین دولت ملی است که با پشتیبانی افکار عمومی روی کار آمده است و مورد اعتماد آحاد مردم ایران است، وظیفهٔ هر فرد وطن‌پرست است که بستگان خود را به خرید اوراق تشویق کند (روزنامهٔ کیهان، ۱۳۳۰، ش. ۳/۲۵۹۸). اتحادیهٔ فلاحتی شیراز که معدل در آن عضویت داشت در خرید اوراق قرضهٔ ملی با دولت همراهی کرد. این اتحادیه اعضای خود و عموم مردم شیراز را به خرید اوراق تشویق و آن‌ها را دعوت می‌کرد دسته‌جمعی برای خرید اوراق به بانک ملی مراجعه کنند (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۴/۱۲۳۲). این اتحادیه با انتشار آگهی در روزنامه‌های شیراز ضمن حمایت از طرح، عموم مردم شیراز به‌ویژه مالکان را به خرید اوراق تشویق می‌کرد (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۲/۱۲۳۷). روزنامهٔ *پارس* کارزار وسیعی را در حمایت از این طرح به راه انداخته بود. این روزنامه اخبار خرید اوراق و مبالغی که افراد برای خرید اختصاص می‌دادند منتشر می‌کرد و گزارش‌هایی از مشارکت اقشار مختلف ازجمله دانش‌آموزان، فرهنگیان، کارگران و پزشکان را به اطلاع مخاطبان خود می‌رساند (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۴/۱۲۳۶). روزنامهٔ *پارس* در واکنش به فدائیان اسلام و حزب توده که خرید اوراق قرضه را تحریم کرده بودند، از خرید اوراق قرضه حمایت می‌کرد و مخالفت با خرید این اوراق را مخالفت با آزادی و مشروطیت می‌دانست (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۳/۱۲۳۵).

پس‌از آنکه نمایندگان سلطنت‌طلب بر شدت مخالفت با مصدق افزودند، معدل برای دفاع از دولت تلاش‌هایی در مجلس و بیرون از مجلس انجام داد. در همین زمینه جلسه‌ای شبانه با حضور حسین فاطمی، امیر تیمور کلالی و مهدی پیراسته از نمایندگان مجلس شانزدهم برگزار کرد. پیراسته، رهبری مخالفان مصدق را بر عهده داشت و از هیچ کوششی در زمین‌گیر کردن مصدق خودداری نمی‌کرد. معدل دلیل مخالفت پیراسته با مصدق را جویا شد و او آیندهٔ نامعلوم ایران براثر سیاست‌های مصدق را دلیل مخالفت خود ذکر کرد. او پیشنهاد کرد که پیراسته از نمایندگی استعفا دهد و با پذیرش منصب دولتی به جبههٔ موافقان مصدق بپیوندد و شغل بازرس سفارتخانه‌های ایران در اروپا را به وی پیشنهاد کرد (صدقی، مصاحبه، ۱۳۶۵). تلاش‌های معدل بر جناح اقلیت مجلس مؤثر افتاد و موضع آن‌ها در مخالفت با مصدق تعدیل شد و طی اعلامیه‌ای اظهار داشتند؛ چون مصدق می‌خواهد با حضور در سازمان ملل از حق ایران دفاع کند برای اثبات یکدلی، از مخالفت با دولت دست می‌کشند (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۲/۱۱۹۷).

در شیراز و در همراهی با مصدق تجمع‌های مردمی برگزار می‌شد که معدل در آن شرکت می‌کرد. در مجلس عزاداری محرم که او در مسجد مشیر برگزار می‌کرد مردم به مصدق ابراز احساسات و برای موفقیت

وی در دفاع از ایران دعا می‌کردند. معدل به حمایت از مصدق و کاشانی تلگرافی به دفتر نخست‌وزیری و آیت‌الله کاشانی ارسال کرد (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۲/۱۲۰۰). انجمن روزنامه‌نگاران فارس که معدل ریاست آن را بر عهده داشت، طی تلگرافی به دفتر نخست‌وزیری، مصدق را گاریبالدی ایران نامید. این انجمن از اقدام‌های معدل در نزدیکی اقلیت و اکثریت مجلس شانزدهم و حمایت از دولت مصدق سپاسگزاری کرد (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۳/۱۱۹۶).

معدل تحت‌تأثیر جبههٔ ملی، از مشارکت مردم در کارها دفاع می‌کرد. در جلسهٔ یک‌صد و هشتادم مجلس اظهار داشت: «مردم را باید در کارها مشارکت دهیم تا به‌تدریج راه حکومت بر خودشان را فرابگیرند تا زمانی که به مجلس می‌آیند مردان باتجربه‌ای باشند» (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۱۱/۱۸۹۷). معدل در مقالاتی که در روزنامهٔ *پارس* منتشر می‌کرد نیز به این موضوع می‌پرداخت. وی اعتقاد داشت که افراد باید ابتدا در انتخابات انجمن شهر و انجمن‌های ایالتی و ولایتی شرکت کنند تا شیوهٔ مشارکت در امور را فرابگیرند. در شمارهٔ ۹۲۸ روزنامهٔ *پارس*، مقاله‌ای با عنوان «راجع‌به انتخابات شهرداری» از معدل منتشر شد (روزنامهٔ پارس، ۱۳۲۸، ش. ۲/۹۲۸). معدل، مقاله‌ای با عنوان «ملی شدن نفت بالاتر از شکست آذربایجان برای توده‌ای‌هاست» منتشر کرد (روزنامهٔ پارس، ۱۳۲۸، ش. ۲/۱۱۵۴). در شماره ۱۳۶۰ روزنامهٔ *پارس* نیز مقاله‌ای با عنوان «اگر بهتر از مصدق سراغ دارید بیاورید» منتشر کرد. معدل در این مقالات و در سخنرانی‌هایی که به مناسبت‌های ملی ایراد می‌کرد در کنار دفاع از مصدق و جبههٔ ملی به لزوم مشارکت مردم در کارها نیز می‌پرداخت (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۱، ش. ۲/۱۳۶۰).

معدل در جلسهٔ یک‌صد و نود و سوم مجلس در نطق پیش‌از دستور، به طرف‌داری از مصدق و جبههٔ ملی سخن گفت و خود را طرف‌دار دولت دانست. او از آزادی بیان دفاع کرد و ملی شدن نفت را نشانهٔ بیداری و سرزنده بودن مردم قلمداد کرد. او مصدق را رهبری شایسته دانست و اظهار داشت: «ملی شدن نفت توسط مصدق نشان داد که اگر برای هر کار اساسی رهبری شایسته پیدا شود مردم از او پیروی می‌کنند» (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۷/۱۹۴۹).

آخرین (شانزدهمین) جلسهٔ مجلس یکشنبه ۱۵دی ۱۳۳۰ برگزار شد. در این جلسه سه فوریت طرح پیشنهادی راجع به کمیسیون انتخابات به تصویب رسید (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۳/۲۰۵۲). پس‌از این مجلس جلسهٔ علنی نداشت و در ۲۷بهمن ۱۳۳۰ جلسهٔ خصوصی نمایندگان تشکیل شد. در این جلسه مقرر شد هیئت‌رئیسهٔ مجلس در دورهٔ فترت و تا پیش‌از شروع به کار مجلس هفدهم امور مجلس را انجام دهند. دو روز بعد سردار فاخر رئیس مجلس در نطقی رادیویی پایان کار مجلس شانزدهم را اعلام کرد. او مجلس شانزدهم را از متشنج‌ترین مجالس ایران و در عین حال کامیاب‌ترین مجلس تاریخ ایران نامید (روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰، ش. ۳/۲۰۵۲).

مجلس شانزدهم و اقدام‌های آن را جبههٔ ملی تأیید می‌کرد. دکتر فاطمی سرمقالهٔ *باختر امروز*، سه‌شنبه ۲۹بهمن ۱۳۳۰ را به این مجلس اختصاص داد. وی در مقاله‌ای با عنوان «درود بر آن‌هایی که زنجیرهای اسارت را پاره کردند و نام مجلس شانزدهم را جاودانه ساختند»، به دفاع از مجلس شانزدهم پرداخت. وی در بخشی از این سرمقاله بدین موضوع اشاره کرد که گروه اقلیت، جو مجلس

را به‌گونه‌ای پیش برد که نمایندگان ترجیح دادند یک ماه پیش‌از پایان مجلس به حوزه‌های خود بروند و به درد دل مردم گوش دهند؛ «زیرا مجلس جایگاهی برای اراجیف شوشتری، فریادهای گوش‌خراش پیراسته، لال‌بازی‌های نصرتیان و عربده‌جوئی‌های تیمورتاش بود و این نمایندگان نمی‌خواستند وقت خود را به این امور تلف کنند» (شیفته، ۱۳۸۵، ص. ۱۶۵).

معدل در مجلس شانزدهم هیچ‌گونه موضع‌گیری علیه مصدق نداشت. نمی‌توان او را در وفاداری به مصدق در ردیف افرادی چون حسین فاطمی به شمار آورد؛ ولی مسلماً در همراهی با دولت مصدق و جبهۀ ملی بهتر از عبدالقدیر آزاد عمل کرد که زمانی از وفاداران مصدق و جبهۀ ملی بود و در ادامه به دشمن قسم‌خوردۀ مصدق تبدیل شد، معدل نیز مانند بسیاری از نمایندگان در برخی مواقع با سیاست‌های مصدق موافق نبود؛ ولی منصفانه نیست معدل، شوشتری، پیراسته و دیگر نماینده‌ها را در همراهی با مصدق در یک ردیف قرار دهیم. رضوی دیگر نمایندۀ شیراز مخالف مصدق بود و خود به‌صراحت بدین موضوع اقرار می‌کرد (مرادی خلج، ۱۳۹۷، ص. ۳۸۷)؛ ولی معدل هیچ موضعی علیه مصدق در مجلس شانزدهم نداشت و پیوسته می‌کوشید جو متشنج مجلس در مخالفت با مصدق را آرام کند و برای اهداف میهن‌پرستانه مصدق و جبهۀ ملی گام بردارد.

معدل پس‌از مجلس شانزدهم

معدل پس‌از پایان کار مجلس شانزدهم، ۶ بهمن ۱۳۳۰ وارد شیراز شد و از وی استقبال کردند. محمد مهدی نمازی نمایندۀ مجلس چهاردهم از حمایت معدل از مصدق قهرمان ملی ایران سپاسگزاری و از نامزدی او در انتخابات مجلس هفدهم حمایت کرد (روزنامۀ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۴/۱۲۴۶). روزنامۀ *پارس* به‌پاس دفاع معدل از مصدق، او را «قهرمان لطف و سخن» نامید (روزنامۀ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۳/۱۲۴۵). این اقدام *پارس* در حمایت از معدل را می‌توان زمینه‌سازی برای انتخابات مجلس هفدهم قلمداد کرد. این روزنامه سرمقاله‌های خود را به انتخابات اختصاص می‌داد. معدل تمایل خود به نامزدی را در مصاحبه‌ای با روزنامۀ *پارس* اعلام کرد. او خود را وکیل و خدمتگزار مردم خواند و شرکت نفت ایران و انگلیس سابق و کمونیست‌ها را از مخالفان خود دانست که به‌دلیل همراهی با ملی شدن نفت و حمایت از مصدق با او مخالفت می‌کنند. معدل در جلسات انجمن فلاحتی نیز نهضت ملی مصدق را «نهضتی مقدس» برای جلوگیری از نفوذ بیگانگان به شمار آورد و اظهار امیدواری کرد نمایندگانی در مجلس حضور یابند که در برابر کمونیسم، انگلیس و هر کشوری که چشم طمع به این کشور دوخته سدی آهنین بسازند (روزنامۀ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۳/۱۲۴۹). معدل در مجلس سیزدهم و در زمان حضور نیروهای متفقین در ایران، به برقراری رابطه با دول متفق به‌ویژه انگلیس و آمریکا تمایل داشت و از امضای پیمان‌نامه و قرارداد جهت استفاده از امکانات آن‌ها برای پیشرفت کشور طرفداری می‌کرد؛ اما پس‌از ملی شدن نفت، به طرفداری از گرایش‌های استقلال‌طلبانه و ضد استعماری جبهۀ ملی و مصدق پرداخت.

در جلسات انجمن روزنامه‌نگاران فارس معدل به‌عنوان رئیس و سخنگوی انجمن بر حمایت از جبهۀ ملی تأکید می‌کرد. او در جلسۀ چهاردهم بهمن ۱۳۳۰ جبهۀ ملی را نمونۀ اشتراک و همدلی تعداد اندکی از نمایندگان نامید که باوجود تعداد اندک، چون منافع شخصی را فدای منافع ملی کردند توانستند کاری عظیم در تاریخ ایران انجام دهند و اکنون از حمایت افکار عمومی برخوردارند (روزنامۀ پارس، ۱۳۳۰، ش.

۳/۱۲۴۸). انجمن روزنامه‌نگاران چهارشنبه ۲۳بهمن در منزل معدل نظر رسمی و نهایی خود دربارهٔ نامزدهای انتخاباتی را اعلام کرد. در این جلسه معدل و استخر به‌عنوان نامزد انجمن در انتخابات مجلس هفدهم معرفی شدند (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۴/۱۲۵۲). معدل در تجمع‌های مردمی و جلسات انجمن روزنامه‌نگاران و اتحادیهٔ فلاحتی از مصدق و جبههٔ ملی حمایت می‌کرد، مردم نیز معدل را «وطن‌پرست» می‌دانستند و از نامزدی او حمایت می‌کردند. اصفهانی‌های مقیم شیراز ضمن سپاس از همراهی با مصدق، از نامزدی معدل در انتخابات مجلس هفدهم حمایت کردند (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۴/۱۲۵۵).

علی نقی بهروزی مدیرمسئول روزنامهٔ *دستاویز* از نامزدی معدل حمایت کرد و او را از مفاخر فارس، و خطیبی نامید که «برای نمایندگی مجلس ساخته شده است» (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۱، ش. ۳/۱۲۶۹). گلستان مدیر روزنامهٔ *گلستان*، استخر مدیر روزنامهٔ *استخر* و فضل‌الله شرقی مدیر روزنامهٔ *پارس* و حسن آزاد معدلی از اعضای فعال و تأثیرگذار انجمن روزنامه‌نگاران فارس و در عرصهٔ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی شیراز فعال بودند. با تلاش این افراد گلستان به شهرداری شیراز رسید. این افراد و کسانی ازجمله فتاح پرهام، ابوالقاسم برهان و حسین ایگار در انتخابات مجلس و در انتخابات انجمن شهر و عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فعالیت داشتند. با پیگیری آنان کتابخانهٔ ملی شیراز (شهید دستغیب فعلی) ساخته شد. یک‌صد و پنجاه نفر برای شرکت در انتخابات مجلس هفدهم نام‌نویسی کردند (افق شیراز، ۱۳۳۰، ش. ۴/۱۲). سی نفر از آن‌ها موقعیت برتری داشتند. سردار فاخر و مهدی صدرزاده ازسوی حزب برادران حمایت می‌شدند. معدل، احمد شیخ الاسلامی و غلامرضا حکیمی (مقبل السلطان) نامزد ملاکان بودند (مرادی خلج، ۱۳۹۶، ص. ۳۹۶).

مطبوعات شیراز در حمایت یا در مخالفت با فعالان سیاسی مطالبی را منتشر می‌کردند و در موقعیت آن‌ها بسیار تأثیرگذار بودند. بیشتر هجمه‌هایی که به معدل می‌شد ازطرف روزنامه‌های چپ بود؛ زیرا او سوابقی در برخورد با حزب توده داشت و مقالاتی علیه حزب توده می‌نوشت. در مجلس چهاردهم نیز علیه خودمختاری آذربایجان نطق‌های کوبنده‌ای داشت. معدل در رادیو شیراز نیز در بزرگداشت روز آزادی آذربایجان سخنرانی‌های بسیاری داشت. روزنامهٔ *ارادهٔ آذربایجان* وی را بازیگر هر انتخاباتی نامید که در دورهٔ هفدهم با قبول پیشخدمتی خسرو خان قشقایی، زمامدار واقعی انتخابات فارس، جفت کردن نعلین سید نورالدین شیرازی و نیز با قالب زدن خود در صف سردار فاخر زمینهٔ وکالت خویش را فراهم ساخته و بلوای نان را در شیراز ایجاد کرده است (ارادهٔ آذربایجان، ۱۳۳۱، ش. ۲/۵۸). مطالب *ارادهٔ آذربایجان* ناشی از دشمنی جریان‌های چپ با معدل است. تفکری که هر عقیده و گروه سیاسی غیر از خود را دشمن ملت و نوکر استعمار می‌دانست. این گروه از نشریات به‌گونه‌ای از نقش معدل در حوادث فارس می‌نوشتند که تصور می‌شد هیچ بازیگر سیاسی در شیراز وجود ندارد و تمامی حوادث و رویدادها، فیلم‌نامه‌ای است که توسط معدل کارگردانی می‌شود. درصورتی‌که گروه‌ها و احزاب سیاسی بسیاری فعالیت داشتند و هرکدام به سهم خود در حوادث و رویدادهای شیراز مؤثر بودند. کینه و دشمنی آن‌ها با معدل، ناشی از مخالفت معدل با حزب توده و همراهی او با مصدق بود.

نشریات چپ شیراز به‌دلیل جایگاه معدل به‌عنوان یک ملاک، روابط دوستانه‌ای با او نداشتند و انواع

اتهام را به وی وارد می‌ساختند. شایعه می‌کردند که وی به جمع‌آوری شناسنامه برای به دست آوردن رأی اقدام کرده است. روزنامهٔ *آهنگ نبرد* ذیل تیتر طنز «انتخاب الاضداد و من دست معدل الملعون بیداد» به این شایعات دامن می‌زد (آهنگ نبرد، ۱۳۳۱، ش. ۲/۸). همچنین از جلسه‌ای یاد می‌کردند که معدل با پایمن انگلیسی و مرتضی حکمت و عباس عرب شیبانی از مخالفان مصدق برگزار کرده و در این جلسه مقرر شده بود که حکمت و عرب شیبانی حتماً از فسا وکیل شوند (روزنامهٔ شمردل، ۱۳۳۰، ش. ۳/۱).

برخی نشریات هتاکی می‌کردند و معدل را با عنوان‌هایی چون «لطفعلی خالدار، مشاور امور جنسی شاهپور علیرضا، موقوفه‌خوار و عروسک استعمار ننگین» یاد می‌کردند (روزنامهٔ شورش، ۱۳۳۲، ش. ۴/۷۹). این موضوع پیش‌از این نیز ازسوی فریدون توللی از همفکران حزب توده مطرح شده بود. وی معدل و سید ضیاءالدین طباطبایی را در گروه سیاست‌مدارانی می‌دانست که در جهت منافع انگلیس حرکت می‌کنند و حزب توده را محدودکنندهٔ منافع بریتانیا می‌دانست (توللی، ۱۳۴۸، ص. ۵).

انجمن نظارت بر انتخابات شیراز در ۲۹اسفند ۱۳۳۰ تشکیل و با رأی مخفی نمایندگان طبقات شش‌گانه (روحانیون، تجار، اعیان، اصناف، زارعان و مالکان) فتاح پرهام به ریاست انتخاب شد و روزهای ۲۳ تا ۲۵فروردین برای رأی‌گیری تعیین شد (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۰، ش. ۳/۱۲۶۶). اعضای نظارت بر انتخابات افراد نام آشنایی بودند که در انجمن شهر و دیگر تشکل‌های صنفی نیز حضور داشتند و دربارهٔ برخی از آن‌ها شائبهٔ طرف‌داری از نامزدهای انتخاباتی وجود داشت. ترکیب اعضای انجمن اعتراض‌هایی را در پی داشت و باوجود تبلیغات انتخاباتی نامزدها، فعالیت انجمن متوقف شد (روزنامهٔ دوست ملت، ۱۳۳۱، ش. ۴/۸۶). هرچند با سفر دوروزهٔ محمدرضا شاه به شیراز در اردیبهشت ۱۳۳۱ اختلاف‌ها موقتاً فروکش کرد؛ ولی فضا آرام نشد و انتخابات شیراز به تعویق افتاد (مرادی خلج، ۱۳۹۶، ص. ۴۰۵). در جریان انتخابات مجلس هفدهم اقدام‌های غیرقانونی بسیاری ازسوی دربار و طرف‌داران دولت انجام شد و اوضاع چنان از کنترل خارج شد که دولت پس‌از برگزیده شدن ۸۱ نماینده، انتخابات را به تعویق انداخت و انتخابات در بسیاری از حوزه‌های انتخابی ازجمله شیراز برگزار نشد (همایون کاتوزیان، ۱۳۹۹، ص. ۲۱۹).

میزبانی معدل از حسین فاطمی چهرهٔ برجسته جبههٔ ملی و حضور او در فروردین ۱۳۳۲ در شیراز (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۲، ش. ۳/۱۴۰۴)، انتقاد شدید معدل از کودتای ۲۵مرداد (کودتای ۲۵مرداد نخستین کودتایی بود که علیه مصدق صورت گرفت و با بازداشت نصیری فرماندهٔ گارد سلطنتی توسط مصدق خنثی شد) و حمایت او از مصدق ثابت کرد ادعای مشارکت او در برخورد با هواداران مصدق غیر مستند است (مصدق، ۱۳۶۹، ص. ۱۲۰). مقالهٔ معروف معدل با عنوان «عمل مجنونانه یا بوالهوسانه»، عصبانیت دربار را در پی داشت. معدل کودتاچیان ۲۵مرداد را ناپخته و بوالهوس خواند که باعث تشویش و اضطراب مملکت شدند. در بخشی از این مقاله چنین نوشت: «اقدام به کودتا آن هم در چنین هنگامه‌ی خطیری که کشور نهایت احتیاج را به آرامش و وحدت فکر و اتحاد دارد، بقدری مجنونانه و بوالهوسانه است که مزیدی بر آن متصور نیست، بقدری بچه‌گانه است که روی واقعه گرفتن و زندانی کردن و از میان برداشتن افشار طوس را سفید کرده. هیچ فرد ایرانی که خونی از وطن‌پرستی و استقلال‌طلبی در بدن داشته باشد رضایت به چنین اقدام خائنانه‌ای نمی‌دهد و چنین کار سفیهانه‌ای را

تصدیق نمی‌کند» (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۲، ش. ۱/۱۴۵۴). پس‌از کودتای ۲۸مرداد او بازداشت شد و در کنار افرادی ازجمله احمد زنگنه، کهبد و سرتیپ مظفری در شهربانی تهران محبوس شد. غلامحسین مصدق در توضیح چگونگی بازداشت خود و حبس در بازداشتگاه شهربانی، به حضور معدل در زندان شهربانی اشاره کرده، چنین نوشته است: «معدل هم فال می‌گرفت، فال‌هایی که همه‌اش امیدوارکننده بود» (مصدق، ۱۳۶۹، ص. ۶۴). پس‌از این رویداد جایگاه سیاسی معدل متزلزل شد، درحالی‌که وی به‌عنوان سخنگوی نمایندگان شیراز بارها به دیدار شاه رفته بود، در مهر۱۳۳۲ که اعضای اتحادیهٔ فلاحتی ازجمله علی محمد دهقان جهت تبریک به حضور شاه رفتند، معدل در این دیدار حضور نداشت و از سخنرانی در رادیو شیراز نیز محروم شد (روزنامهٔ پارس، ۱۳۳۲، ش. ۳/۱۴۵۷). محروم شدن معدل از ایراد سخنرانی در رادیو شیراز در وضعیتی انجام شد که او با برخورداری از حُسن بیان و تبحر در سخنرانی به مناسبت‌های مختلف در رادیو شیراز سخنرانی می‌کرد و در تجمع‌های مردمی به‌ویژه سالروز آزادی آذربایجان سخنان پرشوری ایراد می‌کرد؛ ولی پس‌از کودتای ۲۸مرداد نه دیگر از آن سخنرانی‌ها اثری بود و نه روزنامه‌های شیراز خبرهای چندانی از معدل منتشر می‌کردند.

نتیجه‌گیری

مجلس شانزدهم مجلسی پرالتهاب بود و تحت‌تأثیر نمایندگان اقلیت جبههٔ ملی به رهبری محمد مصدق قرار داشت. مهم‌ترین دستاورد آن ملی شدن نفت بود. معدل نیز در این زمینه با جبههٔ ملی همراه بود و به این پیشنهاد رأی موافق داد. در نطق‌های پیش‌از دستور و همچنین در مذاکرات مربوط به تصویب قوانین به مناسبت‌های مختلف و برگزاری جلسات خصوصی به طرف‌داری از جبههٔ ملی و مصدق می‌پرداخت و در رفتار و سخنان وی نمی‌توان نشانی از دشمنی با مصدق و جبههٔ ملی دید. وی آشکارا خود را حامی مصدق می‌خواند که این موضوع در برخی مواقع به چالش با دیگر نمایندگان منجر می‌شد. معدل در موضوع‌های مختلف ازجمله اوراق قرضهٔ ملی و حکومت‌نظامی در مناطق نفت‌خیز جنوب آشکارا از مصدق پشتیبانی کرد.

معدل پس‌از پایان مجلس شانزدهم در شیراز به فعالیت سیاسی ادامه داد و تمایل خود را برای ورود به مجلس هفدهم آشکار کرد. او به‌عنوان کنشگری سیاسی به‌دلیل همراهی با مصدق و جبههٔ ملی در مجلس شانزدهم مورد توجه گروه‌هایی از نخبگان و مردم شیراز قرار گرفت. معدل عضو اتحادیهٔ فلاحتی بود، هرچند برخی از اعضای آن سیاست‌هایی در مخالفت با مصدق در پیش گرفتند؛ ولی نمی‌توان عضویت معدل در آن را دلیلی بر مخالفت و دشمنی با مصدق دانست. معدل در جلسات هفتگی اتحادیه از مصدق و برنامه‌های دولت او در دفاع از حقوق ایران حمایت می‌کرد.

معدل رئیس انجمن روزنامه‌نگاران فارس بود و طیف وسیعی از روزنامه‌نگاران در این انجمن عضویت داشتند. او در جلسات این انجمن به مناسبت‌های مختلف از مصدق و جبههٔ ملی حمایت می‌کرد و از طرف این انجمن نامزد انتخابات مجلس هفدهم شد. روند همراهی معدل با جبههٔ ملی سیر صعودی داشت. می‌توان گفت هیچ‌گاه دشمن جبههٔ ملی نبود. او نماینده‌ای میانه‌رو متعلق به طیف فکری اکثریت مجلس بود و در رابطه‌اش با جبههٔ ملی در آغاز سعی داشت جو گداخته و ملتهب مجلس شانزدهم را اعتدال بخشد؛ اما به‌تدریج در رفتار و گفتار به جبههٔ ملی نزدیک‌تر شد و آشکارا از مصدق و

اقدام وی در ملی شدن نفت حمایت کرد و این حمایت پس‌از پایان مجلس شانزدهم شدت یافت و به شکل نزدیکی به اعضای برجستهٔ جبههٔ ملی و انتشار مقاله علیه شاه و دربار آشکار شد. در نتیجه پس‌از کودتای ۲۸مرداد بازداشت شد و این واقعه مهر پایانی بر فعالیت سیاسی او بود و تا زمان درگذشت وی در سال ۱۳۳۶ در عرصهٔ سیاست حضور پررنگی نداشت.

این مقاله مستخرج از رسالهٔ دکتری است و با حمایت معنوی استاد راهنما و مشاوران نگاشته شده است. بدین‌وسیله از تمامی عزیزانی که ما را در فرایند انجام پژوهش همراهی کردند کمال تشکر و قدردانی را دارم. مقاله حاضر بدون حامی مالی به رشته تحریر درآمده است.

منابع

اتحادیه، منصوره (۱۳۹۵). مجلس سیزدهم شورای ملی در دوران گذار(انتقال قدرت از پهلوی اول به پهلوی دوم. *اسناد بهارستان*، (۸)، ۹-۲۹. https://www.magiran.com/p1731927

آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۴). *ایران بین دو انقلاب* (احمد گل‌محمدی و محمد ابراهیم فتاحی ولیلایی، مترجم). نی.

توللی، فریدون (۱۳۴۸). *التفاصیل*. کانون تربیت.

رکن‌زاده آدمیت، محمد حسین (۱۳۴۰). *دانشمندان و سخن‌سرایان فارس* (ج. ۴). خیام.

روزنامهٔ ارادهٔ آذربایجان (۱۳۳۱). ش. ۵۸.

روزنامهٔ استخر (۱۳۲۸). ش. ۱۲۷۸، ۱۲۸۶.

روزنامهٔ افق شیراز (۱۳۳۰). ش. ۱۲.

روزنامهٔ اقیانوس (۱۳۲۳). ش. ۳۳.

روزنامهٔ آهنگ نبرد (۱۳۳۱). ش. ۸.

روزنامهٔ پارس (۱۳۲۳). ش. ۲۷۵، ۲۸۰؛ (۱۳۲۵)، ش. ۴۷۰؛ (۱۳۲۸)، ش. ۹۰۵، ۹۱۳، ۹۱۵، ۹۱۹، ۹۲۸، ۱۱۴۵،۱۱۵۴؛ (۱۳۲۹)، ش. ۱۰۱۱، ۱۰۲۲؛ (۱۳۳۰)، ش. ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۲۰۰، ۱۲۳۲، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۲، ۱۲۵۵، ۱۲۶۶؛ (۱۳۳۱)، ش. ۱۳۶۰، ۱۲۶۹، ۱۲۸۱؛ (۱۳۳۲)، ش. ۱۴۰۴، ۱۴۵۴، ۱۴۵۷؛ (۱۳۳۶)، ش. ۲۰۷۶.

روزنامهٔ خورشید ایران (۱۳۳۲). ش. ۷۳.

روزنامهٔ دستاویز (۱۳۲۵). ش. ۶.

روزنامهٔ دوست ملت (۱۳۳۱). ش. ۸۶.

روزنامهٔ رسمی کشور شاهنشاهی ایران (۱۳۲۷)، ش. ۱۱۸۴؛ (۱۳۲۸)، ش. ۱۴۷۰؛ (۱۳۲۹)، ش. ۱۶۵۹، ۱۷۰۶، ۱۷۱۰، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۳۶، ۱۷۷۱؛ ۱۷۷۳؛ ۱۷۸۵؛ (۱۳۳۰)، ش. ۱۷۱۴، ۱۷۹۷، ۱۸۱۰، ۱۸۷۰، ۱۸۷۸، ۱۸۸۴، ۱۸۸۹، ۱۸۹۷، ۱۹۴۹، ۲۰۵۲، ۲۰۵۲.

روزنامهٔ شمردل (۱۳۳۰). ش. ۱.

روزنامهٔ شورش (۱۳۳۲). ۷۹.

روزنامهٔ کیهان (۱۳۳۰). ش. ۲۵۹۸.

شجیعی، زهرا (۱۳۴۴). *نمایندگان مجلس شورای ملی در بیست و یک دوره قانونگذاری: مطالعه از نظر جامعه شناسی سیاسی*. مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.

شیفته، نصرالله (۱۳۶۳). *زندگی‌نامه و مبارزات سیاسی محمد مسعود مدیر روزنامهٔ مرد امروز*. آفتاب حقیقت.

شیفته، نصرالله (۱۳۸۵). *زندگی‌نامه و مبارزات سیاسی دکتر سید حسین فاطمی*. کوشش.

صدقی، ضیاء (میزبان). (۱۳۶۴). *مصاحبه با مهدی پیراسته* (حبیب لاجوردی، ویراستار). تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد. پاریس. https://iranhistory.net/piraste0/

عظیمی، فخرالدین (۱۳۷۲). *بحران دموکراسی در*

ایران: ۱۳۲۰-۱۳۳۲ (عبدالرضا هوشنگ مهدوی و بیژن نوذری، مترجم). البرز.

فاتح، مصطفی (۱۳۵۸). *پنجاه سال نفت ایران*. پیام.

کیانوری، نورالدین (۱۳۷۱). *خاطرات نورالدین کیانوری*. مؤسسه اطلاعات.

مرادی خلج، محمد مهدی (۱۳۹۶). *شیراز در دوران ملی شدن نفت*. کویر.

مرادی خلج، محمد مهدی (۱۳۹۷). *نمایندگی و نمایندگان مجلس شورای ملی در شش دوره قانون‌گذاری پهلوی، خاطرات سید ابوالحسن رضوی*. بوستان کتاب.

مصدق، غلامحسین (۱۳۶۹). *در کنار پدرم مصدق؛ خاطرات دکتر غلامحسین مصدق* (غلامحسین نجاتی، ویراستار). رسا.

مصدق، محمد (۱۳۵۹). *تقریرات مصدق در زندان دربارهٔ حوادث زندگی خویش* (یادداشت‌شده به‌اهتمام جلیل بزرگمهر وکیل آن مرحوم در دادگاه‌های نظامی؛ به‌کوشش ایرج افشار). فرهنگ ایران زمین.

موحد، محمد علی (۱۳۹۵). *خواب آشفته نفت* (ج. ۲). کارنامه.

ناظم، رزا (۱۳۸۷). *سید حسین فاطمی و تحولات سیاسی ایران (۱۳۲۹-۱۳۳۲)*. آگاه.

همایون کاتوزیان، محمد علی (۱۳۹۹). *اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی* (محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی، مترجم). مرکز.

References

Abrahamian, Y. (2005). *Iran between two revolutions* (A. Golmohammadi & E. Fatahi Valilaee, Trans.). Ney. [In Persian]

Ahang-e Nabrad Newspaper (1952). No. 8. [In Persian]

Arad-e Azarbaijan Newspaper (1952). No.58. [In Persian]

Azimi, F. (1993). *The Crisis of Democracy in Iran (1943-1953*) (A. Houshang Mahdavi & B. Nozari, Trans.). Alborz. [In Persian]

Dastaviz Newspaper (1956). No. 6. [In Persian]

Dost-e-Mellat Newspaper (1952). No. 86. [In Persian]

Estakhar Newspaper (1959). No. 1278, 1286. [In Persian]

Etehadieh, M. (2016). The Thirteenth Session of the National Council during the Transition Period (Transfer of Power from the First Pahlavi Dynasty to the Second Pahlavi Dynasty. *Baharestan Documents*, (8), 9-29. https://www.magiran.com/p1731927 [In Persian]

Fateh, M. (1979). *Fifty Years of Iranian Oil*. Payam. [In Persian]

Homayoun Katouzian, M. A. (2019). *The Political Economy of modern iran, Depositism and pseudo-modernism* (M. R. Nafisi & K. Azizi, Trans.). Markaz. [In Persian]

Kayhan Newspaper (1957). No. 2598. [In Persian]

Khorshid-e-Iran Newspaper (1953). No. 73. [In Persian]

Kianuri, N. (1992). *Memoirs of Noureddine Kianuri*. Ettelat Institute. [In Persian]

Moradi Khalaj, M. M. (2017). *Shiraz during the oil nationalization era*. Kavir. [In Persian]

Moradi Khalaj, M. M. (2018). *Representation and Representatives of the National Assembly in the Six Legislative Periods of the Pahlavi Dynasty (Memoirs of Seyyed Abolhasan Razavi)*. Bostan Ketab. [In Persian]

Mosaddegh, G. (1980). *Beside My Father Mossadegh; Memoirs of Dr. Gholamhossein Mossadegh* (G. Nejati, Ed.). Rasa. [In Persian]

Mosaddegh, M. (1970). *Mosaddegh's statements in prison about the events of his life*. Farhang Iran Zamin. [In Persian]

Movahed, M .A. (2016). *The Disturbed Dream of Oil* (Vol. 2). Karname. [In Persian]

Nazem, R. (2008). *Seyyed Hossein Fatemi and the Political Developments of Iran* (1940-1953). Agah. [In Persian]

Ocean Newspaper (1954). No. 33. [In Persian]

Official Gazette of the Imperial State of Iran (1948), No. 1184; 1949, No. 1470; (1950), No. 1659, 1706, 1710, 1720, 1721, 1736,

1771; 1773; 1785; (1951), No. 1714, 1797, 1810, 1870, 1878, 1884, 1889, 1897, 1949, 2052, 2052. [In Persian]

Ofogh-e Shiraz Newspaper (1951). No. 12. [In Persian]

Pars Newspaper (1944), No. 275, 280; (1946), No. 470; (1949), No. 905, 913, 915, 919, 928, 1145,1154; (1950), No. 1011, 1022; (1951), No. 1196, 1197, 1200, 1232, 1235, 1236, 1237, 1245, 1246, 1248, 1249, 1252, 1255, 1266; (1952), No. 1360, 1269, 1281; (1953), No. 1404, 1454, 1457; 1957, No. 2076. [In Persian]

Rokenzadeh Adamiyat, M. H. (1961). *Persian Scientists and Orators*. (V. 4). Islamiyeh & Khayyam. [In Persian]

Sedghi, Z. (Host). (1985). *Interview with Mehdi Piraste* (H. Lajevardi, Ed.). Oral History of Harvard University. https://iranhistory.net/piraste0/ [In Persian]

Shajiei, Z. (1965). *Representatives of the National Assembly in the Twenty-First Legislative Period. A Study in Political Sociology*. Institute for Social Studies and Research Publications. [In Persian]

Shamard-e-Iran Newspaper (1957). No. 1. [In Persian]

Shifteh, N. (1984). *Biography and political struggles of Mohammad Masoud, editor of the newspaper Mard Emroz*. Aftab haghighat. [In Persian]

Shifteh, N. (2006). *Biography and Political Struggles of Dr. Seyed Hossein Fatemi*. Kooshesh. [In Persian]

Shorosh Newspaper (1953). No. 79. [In Persian]

Tavallalli, F. (1969). *Altafasil.* Kanoun Tarbiyat. [In Persian]